

For 50 år siden skrev norsk presse om denne kvinnen

Hun var brunnåret, ung og norsk, og dro ut i verden for å lære. Først og fremst om litteratur og kunst. Men det var virkeligheten som skulle bli Karin Espeseths fremste lærer. Og virkeligheten på sine harde metoder.

Det var i tiden like etter det som ble kalt Den store krigen den gang. Senere ble den til Den første verdenskrig. Nede i Europa sydlet livet av uforløste følelser, ny og gammel aggresjon. Den unge, intelligente norske kvinnen forsto at det lå noe farlig og skjært, ikke minst i Tysklands taperen.

Under verdenskrisen rundt den oppholdt hun seg i Köln. Hun opplevde underlige episoder og mennesker med dypt sarte tra krig. Navnet Adolf Hitler ble aldri ikke nevnt i hennes

Karin Espeseth var ung, da hun ut en bok og rikk sjokk. 50 år senere skrev hun én til, om det hun hadde oplevd mellomtiden. Den norske kvinnen opplevde Den annen verdenskrig på en måte som få eller ingen andre nordmenn. Den spesialiter ble løst ut av million dollar tilfelle, som sloss ut i et møte Stalin.

"HUN ER VERRE ENN EN VOLDTEKTSFORBRYTER"

av tekst og bilde: Torbjørn Rasmussen og Karin Espeseth

'En skamløs person'

ets i Köln, men hun hadde møtt de første nasjonalsosialister.

Av og til følte hun en lammende angst for hva som kunne skje. Alt dette ble til en bok, hvor hovedpersonen var en tysk seksualsadist. Det var ikke et emne som det sømmet seg å gi en ung kvinne fra Haugesund å opp.

Romanen kom i 1931 og het «Sår om du blør». Hadde hun antakseligvis tenkt minst 10 ganger før hun ga den ut.

Hun ble så skremt at det gikk 50 år til hun skrev en bok om de åpenbare talentene hun hadde. Den heter treffende «Livet gikk videre» og utkom høsten 1983. Den like treffende åpner den med følgende utbrudd:

«Det er blitt sagt om lord Byron at han våknet en morgen og fant seg våknet. Også jeg våknet en morgen, en fant meg nærmest beryktet. Hva hadde jeg gjort?»

Hun hadde skrevet en bok om en mann fra Düsseldorf som hadde drept ni mennesker, men utvendig ut som en besteborger.

I dag er det nesten umulig å forstå sterke følelsene den vakte. Hentet med boken springer klart ut av den; noe farlig er i ferd med å bli, folk må bli oppmerksom

Men norske litteraturkritikere var utvilsomt av en annen fare i den tiden. I 1927 hadde utgitt «Syndere i umersol», og også andre hadde begynt til å skildre ting som en besteborger ikke burde vite noe om, og spesielt ikke ungdommen.

En skitten strøm flyter over landet,» skrev Fredrik Ramm i Morgenbladet. Og midt i den strømmen fløt Karo Espeseth, ung og 1. «Hun er verre enn en voldsforbryter,» skrev en annen.

Det ble for mye, hun orket ikke å stå imot og valgte en annen vei. Hun flyktet, paradoksal nok, til Tyskland. Men der hadde hun allerede truffet mannen som skulle bli hennes til å bety mer for henne enn noe annet menneske.

Etterpå, lenge etterpå, sitter hun med solvgrått hår og skarp, ren linje i en leilighet på Majorstua i Oslo. Foran henne står et fotografi av en mann med mildt ansikt og lyst,

glattkjemmet hår. Det er han, hennes professor, Gerhard von Mende. Sammen med ham opplevde hun Hitler-Tyskland på en måte som ingen annen nordmann — i hvert fall ikke noen annen norsk kvinne — gjorde.

Gogi, som hun kaller ham, var fra Kurland i Latvia og faren ble drept av bolsjevikene i 1918. Familien flyktet til Tyskland og han ble student. Men ikke i de vanlige fagene. Han ble spesialist på språk som tyrkisk og tartarsk, og doktoravhandlingen hans dreide seg om koloniseringen av Sibir. I løpet av 30-årene ble han en aktet vitenskapsmann på feltet orientalske studier.

Rundt dem begynte nazi-staten å folde seg ut. Noen av ekteparet von Mendes bekjente meldte seg inn i partiet. Selv ble hun kjent med senere quisling-minister Gulbrand Lunde, og fikk høre om Vidkun Quisling som hun bare kjente gjennom det underlige skriftet hans «Om at bebodde verdener finnes utenfor jorden».

Gerhard von Mende ble spurt om han ville melde seg inn i SS, men sa nei. Selv ble Karo Espeseth innkalt til politiet og beskyldt for å være kommunist.

Men til tross for alle intrigene som utspilte seg i Berlin, og som ofte fikk de mest tragiske og brutale utfall, skjedde ingenting hverken med von Mende eller hans norske kjæreste.

Fortiden klebet seg imidlertid til Karo Espeseth; en dag fikk hun vite at en nordmann hadde kalt henne «en skamløs person» under en samtale med en tjenestemann i tysk UD. Det var ikke noen kompliment i Det tredje rike. Hun flyktet i panikk til Stavanger.

De giftet seg i 1936, like etter at Gerhard var utnevnt til professor. Det tok sin tid med brylluppet, for Gogi var statsansatt og måtte bevise sin rene, ariske herkomst.

Hun merket hvordan SS overtok stadig mer makt. Hennes mann fikk følgende råd fra en kollega: «Sett Dem ikke til motverge, for det kan komme til å koste Dem hodet.»

Litt senere ble von Mende innkalt til SS-mannen som nå ledet universitetsfakultetet. Han tok fram et ark og sa: «Vet De hva som står i dette?

Det står her at De er Tysklands kulturbolsjevik nummer én.» Men de trengte von Mendes kunnskaper om folkene i øst og lot ham beholde sin frihet. Han og kona ble aldri medlemmer hverken av SS eller partiet.

I ettertid kan man likevel si at spesielt professor von Mende, men dermed også Karo, beveget seg i en farlig farvann. Von Mende hadde hatt flere samtaler med Quisling, på grunn av deres felles interesse for Russland. Og von Mende så på den norske føreren som en ærlig nordmann som trodde alle andre var like ærlige.

Han kjente også Hitlers ideolog og «øst-ekspert» Alfred Rosenberg og kretsen rundt ham. Og selv etter at krigen var brutt ut, flyktet ikke ekteparet.

— Hvor skulle vi dra hen? spør Karo von Mende.

— Til USA eller Sverige, som mange andre, sier jeg.

— Herregud, hva skulle vi levd av der? Min mann var ennå ikke så kjent og feltet hans var så spesielt. Han trodde han kunne utrette mer ved å bli.

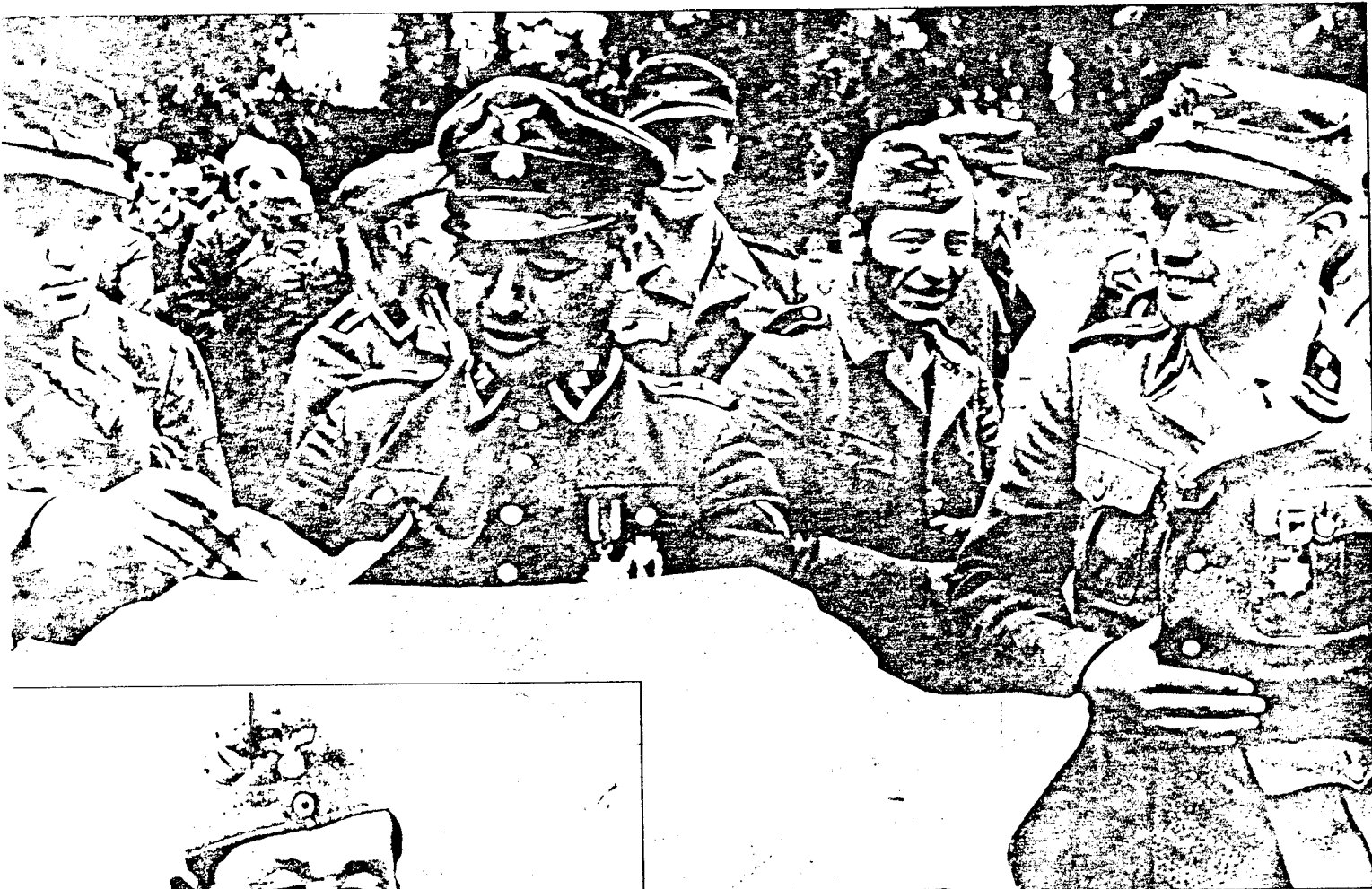
Det som senere skjedde under krigen, synes å bekrefte von Mende tenkte rett. Og ingen hadde noen sinne seriøst beskyldt han eller henne, for å ha gått Hitler til ærend.

Tvert om ga krigen von Mende anledning til å bruke sine kunnskaper i praksis, og det er ingen tvil om at han reddet tusenvis av menneskeliv.

Midt i juni 1941 mottok han skriftlig ordre fra general Wilhelm Keitel om å tjenestegjøre i det nye østdepartementet så lenge krigen varte.

Slik fikk han og Karo førstehåndskjennskap til en av de største og minst beskrevne tragedier under Den annen verdenskrig: Skjebnen til de mange hundretusener individer av østlige folkeslag som meldte seg frivillig til kamp på tysk side, mot ham de opplevde som den store undertrykkeren, Josef Stalin.

Mange av dem meldte seg etter å ha blitt tatt til fange. Dimensjonene ved problemet var så store at tyskerne sto nærmest lamslått. Bare etter slagene ved Kiev falt 600 000 sovjetsoldater i tyskernes hender.

Det var ikke bare «ariere» som slo i tyske uniformer for ett storgermansk rike. Dette er eksempler på østfrivillige i regulære tyske uniformer som slo på Østfronten: Georgiere (fra Stalins folkegruppe), en turkmener og en kosakk som demonstrerer en av sitt folks danser. Disse bildene er fra Karo von Mendes eget unike arkiv, arvet fra mannen.

Forholdene i leirene var ofte ubeskrivelige. En fange som ble reddet av von Mendes folk skriver i et brev som Karo von Mende mottok den 13. februar 1983:

«Jeg var en av 120 000 sovjetiske krigsfanger i en fangeleir i nærheten av Deblin, Polen. Mellom oktober og desember 1941 døde 116 000 av sult, tyfus eller andre sykdommer. På grunn av kulde og frost kunne disse ikke bli begravet, men ble stablet opp i en tidligere kavaleri-bygning i toetasjes høyde».

Brevet slutter med en beveget takk til professoren og hans familie.

Et eksempel på hvordan professor von Mende kunne redde

liv, høres nærmest utrolig ut, etter det vi har lært om SS-mannskapenes mentalitet.

Han hadde hørt rykter om at SS utryddet slaviske «undermennsker» i nattens løp i fangeleirene. SS i Berlin nektet for at de hadde noe med saken å gjøre. Men i en leir støtte von Mende på 700 sovjetsojldater — en blanding av jøder, muslimer og partifunksjonærer — som var øremerket for henrettelse.

En av von Mendes medarbeidere klarte å stjele eksekusjonsordren fra SS-hovedkvarteret. Og ved å alliere seg med krigsministeriet og Abwehr (begge motstandere av SS), klarte han å få i stand et møte.

SS hevdet at Hitler selv hadde gitt dem overste politimyndighet i østområdene, men de andre beskyldte SS for å skape uro ved fronten. Resultatet var at SS måtte stryke de 700 av dødslistene og trekke seg ut av de militært beherskede områdene.

Også von Mende levde lenge med en illusjon. Han trodde at de undertrykte minoritetene, som turkmener, kosakker og azerbajdsjaniere, med tyskernes hjelp kunne få

raet av Den røde armé - gjennom Tyskland

«Det første tror jeg kan skje,» svarte Karo, «men det andre tviler jeg på».

Den store dramatikken ble først utløst mot krigens slutt, da hele Tyskland skalv ved tanken på å bli erobret av Den røde armé. Selv var Karo med to barn på flukt vestover fra et gods hun hadde søkt tilflukt på i Pommern. Von Mende var stadig opptatt av å redde så mange av sine østlige frivillige som mulig. Han skjønnte at det var om å gjøre å få dem over til vestmaktene.

I desember 1944 hadde han hatt sitt siste møte med Quisling. «De hadde rett,» sa Quisling lakonisk. Von Mende forsto godt hva han siktet til.

Gerhard von Mende forlot ikke posten sin før han hadde sørget for medarbeiderne sine. Men heller ikke han ante noe om Jalta-avtalen, at de alle skulle leveres tilbake til Stalin. Det var på nære nippet han selv unnslopp. Han var jo født i et område som Stalin nå erklærte for sitt, en morgengave fra Hitler den gang de var venner.

Samtidig flyktet den norske kvinnen med de to små barna vestover gjennom det kaotiske Tyskland, med Den røde armé i hælene og allierte fly over seg. Men også de var heldige og ble tatt hånd om av amerikanere. Mange av de nye vennene deres fra øst var ikke født under samme lykkestjerne. De havnet i Sibir eller på et ukjent rettersted i Stalins rike. Deres drøm om uavhengighet var knust.

I dag er Karo von Mende selv en av de største eksperter på de øst-frivilliges historie. Hun besitter arkivet etter mannen, en enestående dokumentasjon over en misforstått, sammensatt menneskegruppe.

Hvorfor har hun ikke skrevet bøker i mellomtiden?

— Jeg ble skremt den gangen i 30-årene, sier hun, og ser på meg med de litt sørgmodige, melankolske øynene.

Mannen er for lengst død, men hun har opplevd den gleden å se sønnen så å si gå i farens fotspor. Han er i dag professor i Berlin, riktignok ikke med turmensk eller tyrkisk som spesialitet, men kinesisk. Det får gå.

Selv står hun på reisefot for å dra tilbake til Berlin for gud vet hvilken gang. Hun skal skaffe seg ny leilighet i byen hvor hun har opplevd så mye. Hun er jo bare 78 år. ●

Karo von Mende med bildet av mannen reddet utallige menneskeliv som med

virkelig gjort sin store drøm — å danne selvstendige stater. Han traff mange av disse folkegruppens ledere og organiserte møter mellom dem og tyske ledere.

Først senere gikk det opp for ham at Hitler slett ikke hadde i sinne å gi dem noe selvstyre. De var alle sammen undermennesker. Og områ-

6

von Mende med bildet av mannen som forandret hennes liv: Gerhard von Mende, professoren som utallige menneskeliv som medarbeider i ett av Hitlers ministerier.

gjort sin store drøm — å selvstendige stater. Han traff av disse folkegruppens le-

organiserte møter mellom tyske ledere. Først senere gikk det opp for ham slett ikke hadde i sinne å gi dem selvstyre. De var alle undermennesker. Og områ-

dene deres, i hvert fall de fruktbare, skulle koloniseres av ariere.

Under store deler av krigen var livet i Berlin fredelig. I 1942, for eksempel, gikk flyalarmen bare én gang. Da viste det seg å være feilmelding.

En gang møtte Karo en gruppe

unge nordmenn i Weimar. De sympatiserte alle med Nasjonal Samling og trodde på et storgermansk rike, uten grenser mellom medlemsstatene. «Er det ikke fantastisk å tenke seg at om ikke lenge kan en tysker bli fylkesmann i Norge og en nordmann Gauleiter i Tyskland?» spurte den ene.